

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:4 – Sayı:12- Mayıs 2020

koynunda büyüdük

ESKİ BATI'DA (HELLAS) KÖLELİK SLAVERY IN THE OLD WEST (HELLAS)

DOI: 10.33404/anasay.715168

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Ekin Ulaş ÇELİK* - Hüseyin ÜRETen**

ÖZ

Eski medeniyetler, medenileşme çabaları içerisindeyken ağır işleri yüklenerek, düşünmeye ve yönetmeye daha çok zaman kalmasına olanak sağlamış olan kölelik kurumu, günümüzde bilinen birçok antik medeniyetin başvurduğu yol olmuştur. İnsan haklarından hem fikren hem de fiilen uzakta olan bu dönemlerde kölelik, meşru bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kurumu etkin olarak kullanan ve belgeleyen Eski Batı medeniyetleri göze çarpmaktadır. Özellikle Hellenlerin, yıldızlarının parlamasıyla beraber, ganimetlerinin içerisinde birçok etnik bireyin de bulunması Hellas coğrafyasında yeni bir popülasyon türü oluşturmuştur. Kendilerinden her yönden aşağı gördükleri köle popülasyonunu tüketmekten, gelişmiş diğer devletler gibi geri durmamışlardır. İnceleme yapacağımız dönem ise, kendi içerisinde iki farklı ucu aynı döneme etkin kılmış bir dönemdir. Yani kölelik kurumunun ve hümanizm hareketinin ironik havasını barındıran Antik Hellas incelemesini yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kölelik kurumu, Hellas, Hümanizm.

1- Makale Geliş Tarihi: 06. 04. 2020 Makale Kabul Tarihi: 22. 04. 2020

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 1930600103@stu.adu.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-7930-6197>.

** Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, hureten@adu.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-5633-7102>.

ABSTRACT

While the old civilizations were in the process of civilization, the institution of slavery, which could give more time to think and manage by undertaking heavy works, has become the way of many ancient civilizations known today. Slavery emerges as a legitimate institution in these periods which are both intellectually and de facto away from human rights. Therefore, the Old Western civilizations, which effectively use and document this institution, stand out. Especially with the shining of the stars of the Hellenes, the presence of many ethnic individuals in their loot created a new population type in the Hellas geography. Like other developed countries, they did not refrain from consuming the slave population they saw from all sides. The period in which we will examine is, a period that enabled two different points to be the same period within itself. In other words, we will try to make an examination of Ancient Greece which contains the ironic atmosphere of the institution of slavery and the movement of humanism.

Keywords: Institution of Slavery, Ancient Greece, Movement of Humanism.

Giriş

Kölelik... Birçok medeniyetin mihenk taşı olan bu kurum, günümüzde ne kadar olumsuz bir anlam barındırmaktadır. Aslında böyle olmasını gayet doğal karşılamamız gerekir; çünkü iyi bir sözcükle yaklaşılamayacak kadar uzakta manaları, akıllara bırakılmaktadır. Paragrafin başına uygun gördüğümüz kelimenin, ardından gelen üç nokta ise sonu gelmez, bilinmez birçok kölelik kurumu mensubuna atıfta bulunmamızdır. Bu kurumu anlayabilmemiz için ilk olarak “kölelik” sözcüğünün anlamını kavrayabilmemiz gerekmektedir. TDK'nin resmî sitesindeki tarihi anlamda sunduğu tanıma göre köle: “*Savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan veya başkasından satın alınan kimse, kul, esir.*” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, insan haklarından söz edilemeyecek dönemlerin şartları içerisinde, özgürlüğü elinden alınmış olan bireyin, dünyevi olarak kendisinden daha üstün olan başka bir bireyin himayesine verilmesine “kölelik” diyebiliriz. Bu tanımla ilintili olarak kölecilik, “*Köleliğe dayandırılmış olan toplum biçimi*” şeklinde tanımlanmaktadır (Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi 1987: 5231-5233). Kölecilik geçmişine bakıldığında, gelişmek için daha fazla insan gücüne ihtiyacın

fark edilmesine kadar, yaygın kullanılmış bir biçim olmadığını görürüz. İlk iş bölümlerinin “avcı” ve “toplayıcı” kategorilerinde yoğunlaştığını bilmekteyiz. Temel ihtiyacın, medenileşme çabasından daha baskın olduğu tarih öncesi çağlarda hayatta kalmak asıl gayedir. Bu sebeple insan kendi işini bizzat görerek yaşam döngüsündeki yerini muhafaza etmeye çalışır. Temel ihtiyaçları gidermek çok uzun sürdüğünden medenileşmek için pek fazla zaman da kalmamıştır. Nüfusun da az olduğu bu dönemlerde basit sosyal topluluklar halinde yaşayan insan, kendi türünü zorla kullanmak yerine tehdit olarak gördüğü bireyleri, kaçırma ya da katletme taktiğine başvurmuştur. Haliyle medenileşmekteki en büyük araçlardan biri olan kölelikten henüz söz edilemez. Ateşin bulunması ve kullanılması örneğini sunmak istiyoruz. En basitinden bu örnekle bile tarih öncesine ait insan, yiyeceklerini pişirerek daha hızlı tüketir. Yenisine göre, daha fazla zaman alan çiğneme ve sindirme zahmetinden kurtulan insan, artan zamanı yavaş yavaş medenileşmeye harcar (Harari 2015: 25). Besinleri pişirme gibi fiziksel ve kimyasal bir işleme tabi tutmak, sadece çiğneme ve sindirmeye de yaramamıştır. Çiğ ürünlerdeki mikropların ölmesini sağlayarak nüfusun artmasına da zemin hazırlamıştır. Ateş sadece göze çarpan en belirgin örneklerden biridir. Bunun gibi zaman arttıran birçok keşif ile medenileşme arasında pozitif bir bağ bulunmaktadır. İşte köleliğin kaynağı böylelikle artmaya başlar. Nüfus çoğalır, temel ihtiyaçlara koşuşturan insanlar da haliyle çoğalır. Düşünmeye, gelişmeye ve nihayet medenileşmeye daha fazla zaman kalır.

En büyük tarihi devrimlerden biri olan yerleşik hayata geçişe uyum sağlamaya çalışan insan, artan nüfusuyla beraber medenileşmek için insan gücü kazanır. Bereketli hilal başta olmak üzere, dünyanın birçok yerinde şehir devletleri ortaya çıkar. Temel ihtiyaçları karşılamak, şehir devletlerindeki yapılar sayesinde daha kolay hale gelince farklı konular üzerinde yoğunlaşılır. Bu yoğunlaşmalar, zamanla daha karmaşık yapılar oluşturur ve sosyal toplumu şekillendirir konuma gelir (Koroğlu 2016). Din, yasalar, politika, savaşlar, ekonomi, sosyal hiyerarşi, yönetici güç, vb.

Medenileşen insan, artık ayakları üzerinde duran bir maymun değildir. Aksine, tüm kibrini bedenine yaymıştır ve çağdaşlarına göre üstün bir konumdadır. Nitekim öyle olduğunu kabul ettiği için, kendisinin ve halkının etniğini yücelterek, henüz medenileşememiş etniklerin kaderlerini şekillendirme gücünü bulmuştur. Daha önce de belirttiğimiz üzere, karmaşık yapıların karanlık çocuğu olan kurum da yine şehir devletleri zamanında ortaya çıkmıştır: Kölelik.

Köleliğin tarihi öncesi çağlardan, tarihi çağlara kadar olan zamanını işlediğimize göre “*antik dönemde köle ne anlama gelmektedir?*” sorusunu cevaplamamız gerekmektedir. Antik dönemde “köle” demek, istenildiğinde alınıp satılabilen, ömrünü tüketinceye kadar hizmet eden ve işlevini tamamlayınca kenara atılabilen “bir mal” demektir (Malay 2010: 11). Antik toplumlarda köleliği meşrulaştırma hareketleri, köleliğin bile belli esaslara bağlanmasına kadar varmıştır. Örneğin antik toplumlarda kölelerin yaptığı işlerin para karşılığında özgür kimselerce yapılması bazı toplumlarda ayıplanırdı (Umur 1999: 156,157). *Heilotlar* (εἰλωτες [heilotas]) örneği çok daha spesifik bir örnek olacaktır. Sparta Devleti’nce belirlenen hususlarda toprak işleme görevi yalnızca bu köle sınıfına verilmiş bir iştir (Tekin 2008: 64). Bu örnekle beraber anlıyoruz ki kölelik gerçekten bir kurumdur. İnsan eliyle oluşturulmuş, bir düzeni, belli kuralları, ilkeleri olan manevi varlıklara eğer biz kurum diyorsak, kölelik bu tanımın dışında kalmaz. Aşağıda da görüleceği üzere, bir kurum olması için aranan her şartı kölelik, bizlere sunacaktır.

Antik Medeniyetlerde Köleliğe Kısa Bir Bakış

Fiziksel ve zihinsel yönden çok yönlü işlevselliğimiz, bizleri özel kılmaktadır. Her ne kadar medeni gelişim aşamasında, birçok farklı türden canlı köleleştirilmiş olsa da küçük bir mantıkla tam randıman alınan türün hangisi olduğunu anlayabiliriz. Bu sebeple “*beşerin kalkınmasını yine beşer sağlar*” mantığı doğar. Çünkü insanın isteklerini, beklentilerini yine insan kavrayabilir. Bu bağlamda antik medeniyetlerde köleliğin izlerinden yola çıkarak Hellas’a ulaşacağız.

Köleliğin izlerinin görüldüğü antik yazıtlar; Sümer, Akad, Eski Mısır ve Hellen gibi toplumlarda karşımıza çıkmaktadır. Kanıtlanabilir niteliğiyle, köleliğe kronolojik bir gözle bakacak olursak karşımıza ilk olarak Sümerler çıkmaktadır. MÖ 4.000 yılı Sümer kentlerindeki atmosferde soylu kesimin boyunduruğu altında köleleri görmemiz olasıdır. Ancak daha net bir tablo şudur: Bu dönem içerisinde kölelerin asıl kullanım alanlarının tarıma katkı sağlayabilecek işler olduğudur. Bu işlerin başında da Sümerlerin sulama kanalları gelmektedir (Biestry 2009: 101). Öte yandan Mısır’daki kölelik için sadece “emek işçiliği” kavramından söz etmemiz biraz saçma olabilir. Çünkü Antik Mısır’da köleler ile ilgili çok uç örnekler karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin Mısır Firavunu II. Pepi, (MÖ 2278-2184) sineklerden hoşlanmadığı için kölelerinin üzerini balla kaplatması garip bir örnektir. Bir başka örnek ise, firavun ve kraliçeleri yıkayan,

kişisel bakımlarını yapan kölelerin görme yetilerinin bozulması ya da tamamen körleştirilmesidir. Antik Mısır'daki kölelerin ilginç kaderine, trajik bir örnek ise her firavun değişiminde kölelerinin de yenilenmesidir; çünkü firavunlar öldüklerinde ya da öldürüldüklerinde hizmetlerinde bulunan kölelerin de öldürülmesi gerekmektedir. Belki bu medeniyetlerin çağdaşı olan başka devletlerde de kölelik vardı ama sırf kayda geçtikleri için tüm dikkatler, bahsettiğimiz medeniyetlerde toplandı.

Büyüme gayesi taşıyan devletlerin kölelik ile bağlantılarının olduğu düşünmemiz doğru bir bakış açısı olacaktır. Şöyle ki, kölelik kurumunun bir akıma dönüşmesinin ardından farklı coğrafyalarda neredeyse tamamen aynı gelişimi göstermesi bir ipucudur. Yani köle edinme akımı güçlü şehir devletlerinin ilgisini büyük olasılıkla cezbetmiştir. Bilinen antik medeniyetlerin, köle kaynaklarına baktığımızda da benzer kaynaklara sahip olduklarını görebilmekteyiz. Bu kaynaklar:

- Savaş esirleri,
- Borçlarını ödeyemedikleri için köleleştirilen bireyler,
- Köle ticareti ile medeniyetlere sokulan bireyler,
- Köle bireylerden doğan bireyler,
- Çeşitli suçlardan dolayı sınıfı düşürülen bireyler

şeklinde sıralanabilmektedir. Kısacası kölelik kurumu, insanlık tarihinde keskin hatlarla etrafı çevrilen ve toplumsal örgütlenme ile yeri korunmuş bir kurum olmuştur.

Hellas'ta Kölelik Kurumunun Oluşumu

Hellenler için kölelik nedir konusuna girmeden önce değinmek istediğimiz konu Hellas'ın öncülleri konusudur. Bu konuyu incelerken de karşımıza iki önemli medeniyet çıkmaktadır: Minos ve Akha (Mykenai) kültürleri... Bu medeniyetler Hellen coğrafyasının ve kültürünün oluşumunda çok daha aktif rol oynamışlardır (Mansel 1988: 44). Minos medeniyetinin etki ve gelişim alanına baktığımızda karşımıza "Mutlular Adası" olarak da bilinen "Girit Adası" çıkar. Bugüne kadar Girit'te, Neolitik Çağ öncesinde insan yaşadığına dair hiçbir iz bulunamamıştır. Bu da demek oluyor ki, Girit'e ayak basan insanlar mağara kültürü insanı değildi. Çünkü Knossos ve Phaistos saraylarının altında yapılan

kazılarda ele geçen buluntular Anadolu ve Konya ovasındaki yerleşmelerin kültürleriyle benzerdir. MÖ 3. binyılın ikinci yarısında ise, Girit Adası'na Homeros'un (MÖ yak. 9. yüzyıl) Girit'te yaşayan halklar listesinde de olan Pelasglar, Lelegler ve Karlar gelmiştir. Bu sebeple onlara Girit'in 3. binyıl halkları da denir. Onlar gelirken yanlarında bakır madenini de getirdiler. Girit'e bakırın gelişiyle ilkel taş devri hayatı son bulur. Minoslular muhtemelen daha önce adaya yerleşenlerle birlikte MÖ 2. binyıl başlarında bakırla kalayı karıştırıp bronz madenini yapmayı öğrendiler (Alexiou 1991: 12-14). Bu sebeple Minosların Hellas'ta Helladik Çağı'nın başlatıcıları olduğu çıkarımını yapmamız gerekir. Hellas'ı hızlıca çağ atlatmaları sebebiyle Hellen kültürüne katkıları büyüktür.

Peki Akhalar kimdir? Gerek Orta Hellas'ta gerekse Peloponnesos'ta (Mora Yarımadası) yapılan arkeolojik kazılarda, Minosların MÖ 2000'lere ait olan tabakaların üstünün kalın bir kül kalıntısı ile kaplı olduğu ve bu yangın kalıntılarının üstündeki yapı katlarının da Minos kültüründen farklı bir kültürün ürünü olduğu belirlenmiştir. Bu durum, MÖ 2000'lerin başlarında Hellas'a yeni bir kavmin geldiğine işaret etmektedir. Yeni gelen kavmin Homeros destanlarındaki "Akhaioslar" (Ἀχαιοί) diye adlandırılan Akhalar olduğu kabul edilmiştir (Memiş 1995: 41). Akhaların kökeni ve nereden geldiklerine dair birçok görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Blegen'in görüşüdür. Blegen'e göre, Akhaların kökeninin İndoermenler ile bağlantılı olduğu savunulmuş ve Akhaların Hellence konuşan en eski kavimlerden biri olduğu kabul edilmiştir. Arif Müfid Mansel (1905-1975) ise, Akhaların esas itibariyle Orta Avrupa'dan gelmiş olmalarını muhtemel görmekle beraber, bunların MÖ 3. binyıl Batı Anadolu kavimleriyle adalar üzerinden Hellas'a gelirken diğer kabileler ile karıştığını, yani saf İndoermenler olmadıklarını savunmuştur. Memiş ve Bülbül'e göre Akhalar melez bir ırktır. Bu ırkın oluşumunda ise, MÖ 3. binyılda yaşanmış olan Luwi göçlerinin etkisiyle göç eden Karlar, Lelegler ve Pelasglar'la, yine MÖ 3. binyılda Hellas'a geçen kabileler ile MÖ 2. binyılda Orta Avrupa'dan Hellas'a gelen İndoermen asıllı kabilelerin birleşimi söz konusudur (Memiş - Bülbül 2014: 65).

Minosların ve Akhaların Hellas'ta etkili oldukları dönemlerde, Hellas'ta yeni kültürler meydana getirdiklerini ve ilk Hellenler olduklarını savunabiliriz. Anadolu'dan geldikleri kabul edildiği için Anadolu'nun kültürünü kıta karası Hellas'ına taşıdıklarını da savunabiliriz.

Hellas'ta köleliğin meşrulaşmasının kesin bir tarihinin olmamasıyla beraber, Geç Helladik Çağ'a tarihlenen Akhaların sentezinden geçen Linear B yazıtlarında kölelerden bahsedilmektedir. Yazıtlardaki köle imajı sert bir ifade üzerinden verilmemektedir. Buradaki kölelik daha çok tapınak hizmetinde bulunan “*teojo doero/doera*” şeklinde adlandırılan kölelerin oluşturduğu guruptur. Yazıtlarda köleler sadece dini hizmetlerde kullanıldığı şekliyle de verilmemiştir. Yalın haliyle “*doero/doera*” olarak anılan gurup ise isimsiz, malı olduğu kişiyle tanınan bireylerin oluşturduğudur (Tovar 1977: 318-320). Tabletlerde geçen ifadelere göre kölelik, Kahramanlık Çağı'ndaki sosyal toplumda farklı kollara ayrılmaktadır. Sosyal köle sahipliği yalnızca baskın sofistik kesimin yararlanması için sunulmuştur. Bunun dışında kalan tanrıların köleleri olarak anılan köle gurupları ise, tapınak hizmetinde kullanılan kölelerdir.

Kahramanlık Çağı'na ait kölelik ile ilgili bilgiler sınırlıdır. MÖ 1200'lerde başlamış ve Batı Anadolu kıyıları ile Avrupa demografik yapısını değiştiren Ege Göçleri'nin (Dor Göçleri) büyük ölçüde tahribatı da bu durumda etkilidir. Ancak kölelik ile bağlantılı olarak Dor Göçleri'nin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda Dor Göçleri'nin sebep ve sonuçlarının kölelik kurumuna etkisini inceleyeceğiz. MÖ 12. yüzyılda başlayan Ege Göçleri'nin asıl nedeni ekonomiktir (Memiş-Bülbül 2014: 107-121). Çünkü Hellas dağlık bir bölge idi ve tarıma elverişli değildi (Mansel 1988: 2; Tekin 2014: 38-39; Memiş 2007: 168). Ayrıca Hellas'daki parlak Akha (Mykenai) döneminin çöküşüyle birlikte, Doğu Akdeniz'deki ticari hareketlilik de sona ermişti. Böylece ekonomik isteklerin başını çektiği bir göç hareketi başlamış oldu (Sevin 2003: 2010). Dor istilasası, Hellas'ta birçok olumsuz duruma yol açmıştır (Memiş-Bülbül 2014: 142-146). Bununla birlikte coğrafyada Akha ve Dor sentezi bir kültürün oluşması yarattığı etkilerden biridir (Demiralp 2013: 16). Dor istilasasının en önemli sonuçları şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Hegemonya piramidi oluşturması,
- Şehir devletlerinin sayısındaki artışı tetiklemesi,
- Bölgedeki etkin güçlerin pasifleşmesi,
- Aristokratik kesimin belirginleşmesi,
- Hellen emperyalizmine hizmet edecek yeni kolonilerin kurulması (Mansel 1988: 55).

Dor istilası sonrasında belirgin sosyal guruplar şunlardır; *perioikoslar* (περίοικοι [yerleşik halk]), *heilotlar* (εἰλωτες [devlet denetimindeki köleler]) ve *aristokratlar* (soylular)'dır. Bu guruplar, Dorların bölgeye hâkim olmalarıyla beraber, coğrafyada bulunan halkların kaderlerini çizmelerinden kaynaklı oluşmuştur. Dorlar işgal ettikleri bölgelerde hakimiyetini tanıyan halkları kendi kaderlerine bırakmış, boyun eğmeyenleri kendilerine bağlı köleler haline getirmiştir. Akhaların topraklarına bağlı bir şekilde kalıp, köle olmamalarının sebebi de budur. Üçüncü ve dominant sınıf olan *aristokrat* kesim ise Dorların Hellas'ta düzen oturtmalarının ardından değişen ekonomik dengeler ve miras yoluyla aktarılan gücün sonucunda oluşmuştur. Dor Göçleri'nin ardından başlayan köleliğin yaygınlaştırılması Karanlık Çağ dönemine denk gelmektedir. Karanlık Çağ (MÖ 1100-700) içerisinde de kölelik ile ilgili, yukarıda bahsettiğimiz Linear B tabletlerindekiyle yakın bir etimolojiye sahip “*dmoe*” (dişil) ve “*dmos*” (eril) kelimeleri Homeros'un aktarımıyla verilmektedir (Mansel 1988: 31).

Karanlık Çağ'da Hellen köleliğine baktığımızda pozitif ve negatif sonuçlu birey yaşamları görülmektedir. Bu ayrımında pozitif tarafta bulunan köleler, sahiplerinin beklentilerini karşılayan ve zorlu hayat şartlarından sahibinin gölgesindeyken saklanabilen kölelerdir. Bunlar Hellas topraklarındaki geçimlerini zar zor sağlayan, kısmi zamanlı toprak işçilerinden (thetes [θητες]) daha ayrıcalıklı görülürlerdi (*Hom. Od. XI, 489-491*). Öte yandan sahibinin himayesinde bulunup da itaatsizlik gösteren köleler de negatif sonuçlanan (çoğunlukla işkence ve ölüm) hayatlar yaşamışlardır (*Hom. Od. XXII, 474-477*).

Homeros'un dönemindeki kölelerin işlevlerine baktığımızda ise soylu kesimin himayesindeki erkek kölelerin tarla işleri, çobanlık; kadın kölelerin ise ev işlerinde kullanıldıkları görülmektedir. Dönemine göre önemli olan bir durum ise *aristokratların*, kölelerinin mal edinebilme, aile kurabilme ve bazı haklardan yararlanabilme yollarını açmış olmalarıdır (*Hom. Od. XVIII. 356-364*).

Kahramanlık Çağı Hellas'ında kölelik, MÖ 3. binyıl halkları, MÖ 2. binyılda Hellas'ta kültürel ortamı oluşturan Minoslar ve Akhalar tarafından çok etkin bir şekilde sosyal düzende kendini göstermemiştir. Ancak Dor Göçleri ile oluşan Karanlık Çağ'da kölelik, toplumun sınıflara ayrılmasıyla sosyal düzende yerini almıştır. Kısacası, Kahramanlık Çağı ile Karanlık Çağ arasındaki kölelik kavramını incelediğimizde, Hellas'ta aktif anlamda köleliğin Dor Göçleri sonucunda oluşan Karanlık Çağ'da doğurulduğunu söyleyebiliriz.

Arkaik Dönem ve Hellenistik Dönem Arasında Köleliğin Durumu

Arkaik Çağ, Eski Hellas tarihinde MÖ 8. yüzyılda Hellen Karanlık Çağı'nı takiben MÖ 480'de ikinci Pers saldırısına kadar olan bir dönemdir. MÖ 7. yüzyılda Kolonizasyon Dönemi ile gelişen dinamiklere daha fazla iş gücü ihtiyacı maalesef Hellen'li nüfustan sağlanamaz olmuştur. Bu sebeple dönemine göre pasif kalmış, yeterli kaynaklara sahip olmayan ülkelerden (Thrakia ve Güney Rusya) getirilen köleler bu ihtiyacı doldurmak için bu alana kanalize edilmiştir (Mansel 1988: 177). Hellen koloniciliğiyle sanayisi önemli ölçüde gelişen bölge olan Ionia, şüphesiz ilk olarak dışarıdan parayla alınabilen bu köle kaynağına başvurmuştur. MÖ 4. yüzyıl tarihçilerinden olan Thopopus'un eserinden bu bilgileri destekleyen Khios Adası örneğini görmekteyiz (Garlan 1988: 38). Bu bağlamda demokrasi fikrinin gelişmesi için ortam hazırlayan da yine sanayi için çalışmış olan kölelerdir. Bölgede sağlanan ticari refah sayesinde devlet işleriyle daha fazla ilgilenmeye başlayan halk, yönetimde söz hakkı bulabilmiştir. Bu dönemin köleleri sanayi tipi üretime geçişin akıllı makinaları olmaktan kurtulamamışlardır. Ancak efendilerini zaman alan, yoran işlerden kurtarmaları bu dönemin siyasi rejiminin değişmesine yaramıştır diyebiliriz. Ev köleliğinden daha ağır şartlara sahip olan bu kölelik hizmeti Aristoteles'in (MÖ 384-322) Politika eserinde net bir şekilde ortaya konulmaktadır (*Politika* IV-VII, 16).

Arkaik Dönem köleliğini ilk olarak Atina çevresinde anlamlandırmaya çalışırsak karşımıza daha fazla veri çıkacaktır. Bu sebeple kölelik kurumuna Atina merkezli bir bakış sağlamalıyız. Arkaik Dönem Hellas'ında sosyal durum sanayi güçlerinin palazlanmasıyla orta halli kesimin arasını açtı ve küçük toprak sahipleri ekonomik hiyerarşide kendini tabanlarda bulmaya başladı. Bu dönemde eğer işleyebileceğiniz büyük topraklarınız, hammaddeleriniz ya da ticari ürünleriniz yoksa ve geçiminizi topraktan sağlıyorsanız Hellen vatandaşı olarak bile işiniz zordur. Çünkü pazara hakim olan ekonomik güçler ile savaşacak halde değilsinizdir. Kısacası şuna değinmek istiyorum Arkaik Dönem Hellas'ında kölelik net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu dönemin kölelik bağlamıyla farkı bir tablosu vardır. Büyük ekonomik güçlerle boy ölçüşemeyen küçük toprak sahiplerinin, borçlanma yoluyla ekonomilerini düzene sokmaya sağlamaları görülmektedir. Bu tablodaki hüznün, aldıkları teşvik ile ekonomilerini düzene sokmak bir yana Hellen'li olmaktan bile mahrum kalmalarıdır. Arkaik Dönem Atina'sında yerli halkın köleleşmeye başlayıp diğer Hellen kolonileri arasında satılarak ülkelerinden uzaklaşmaları bile başlamıştır.

Coğrafyada bu durum, MÖ 594/593 yılında *arkhon* (ἄρχων)² seçilen Solon'un (MÖ 640-560) reformlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde borçlanmanın etkilerini gören Solon, yerli halkın borçlarının silinmesini sağlayarak köleleşmelerinin önünü kesmiştir. Öte yandan dış devletlere satılan, eskiden Atina topraklarında hür vatandaşlar olan kölelerin tespitini yaparak, bu kölelerin devlet hesabına alınmasını sağlamış ve bu bireylere özgürlüklerini vermiştir. Bu düzenlemeleri net bir yasa izlemiştir. Atinalı olmanın önemini vurgulayan ve Atinalı bireylerin köle yapılmasını yasaklayan bir yasa çıkartmıştır (Fisher 1993: 17). Böyle bir ortam sağlandıktan sonra akla şu gelmektedir: Solon Dönemi Atina'sında kimler köledir? Şöyle ki, yerli halkın köle olmasının önüne geçilmesiyle iş gücüne ihtiyacın azalması söz konusu değildir. Bu sebeple bu dönemdeki iş gücü ihtiyacı dışarıdaki ülkelerden sağlanmaya devam edilmiştir. Bu sayede hakları daha fazla gözetilmeye başlanan Atina halkı, Atinalı olma bilinciyle siyasete de dahil edilmiştir. Ancak, Arkaik Dönem Atina'sında Atinalı olma bilincinin fazlasıyla yerleştirilmesi, yerel halk ile köle arasındaki sosyal mesafenin arasını açmıştır. Hakları gözetilmeyen kölelerin, ne olursa olsun hakları gözetilen Atinalılar tarafından suiistimal edilmiş olabileceği de dönemin sosyal yaşantısının içerisindeki bir ihtimaldir. Bir kölenin, sonuçları sosyal dengelelere ters olan bir durum yaratması halinde köle efendisinin de yargılanması ayrı bir hukuksal gerçektir (Fisher 1993: 17). Durum böyle olunca efendilerinin hizmetindeyken kölenin sosyal hiyerarşi çizgilerine basmadan yaşamını sürdürmeye devam ettiğini, efendinin köle üzerindeki psikolojik baskısını hayal edelim.

Solon'un koyduğu bu yasalara rağmen yerli halkın köle statüsüne düştüğü durumlar da vardır. Bir bebeğin yetim kalması, sürgüne gönderilmiş birinin yurda girmeye çalışması, genç kızlardan tecavüze uğrayan veya fahişeliğe karışmış olanları da istisnai olsa da köle statüsüne düşmelerine sebebiyet vermiştir. Bu istisnai durumlar dışında Atina'nın köle kaynağını Atinalıların "barbar" (βάρβαρος) dedikleri Hellence bilmeyen, köle ticareti, savaş esirliği, kaçırılma gibi sebeplerle bölgeye gelen köleler sağlamaktaydı.

Köle pazarları Khios, Delos, Korinthos, Aigina ve Atina gibi önemli ticari güzergahlar üzerindedir. Bu pazarlardan köle temin etmek istediğinizde insanlar karşınıza kategorize edilmiş biçimde çıkmaktadır. Bu kategorize edilme

2- Arkhon: Antik Yunanistan'da oligarşik kökenli yöneticidir. MÖ 1000'den itibaren rastlanabilen arkhonlar kent devletlerinde gücü ellerinde bulunduruyorlardı.

yaş, orijin, cinsiyet, yetenekler gibi etkenlere göre sağlanmaktaydı. Dolayısıyla bu etkenlerin ideallerinin bulunduğu kölelerin fiyatları da doğru orantılı olarak artmaktadır. Pazarlardaki kölelerin, ortalama 140-360 *drakhmi* (δραχμή)³ aralığında olduğu düşünülmektedir. Bu fiyatlamalara örnek oluşturacak bir söylem Ksenophon'un (MÖ 430-355) eserinde, 175 *drakhmi* olarak gösterilen genç ve orta yaşlardaki güçlü maden kölelerinden söz etmesiyle karşımıza çıkmaktadır (*Anabasis* VII, 4-23).

Konu başlığımız altında, şu ana kadar ağırlıklı olarak soylu kesimin tekelinde bulunan köleler yani kişisel sahiplenilmiş kölelerden bahsettik. Biraz da devletin hizmetinde bulunan devlet kölelerinden bahsetmek isteriz. Köle pazarlarındaki tek alıcılar ya da köle kaynaklarından yararlananlar soylular değildir. Devlet adına kamu işlerinde yararlı olabileceği düşünülen köleler doğrudan kamu malı olarak devlete bağlı hale getirilmişlerdir. Bu tarz köleleri o dönemde bir yol yapımında görmemiz, gardiyan olarak görmemiz ya da güvenlik ile ilgili işlerde görmemiz olasıdır. Nasıl soylu kişiler kendi refahlarını sağlamak için köle edinme yöntemini seçiyorsa, devlet de toplumun refahı için kölelik kuru-mundan yararlanma yoluna gitmiştir. Özellikle devletin güvenlik hizmetlerinde, savaşçılık yetenekleri ağır basan kavimlerden seçme kölelerin oluşturduğu birlikleri tercih ettiğini görmekteyiz. Bu kavimlerden biri olan Skythai (Σκύθαι [İskitler]) kavmi, iyi ok kullanma yeteneklerinden ötürü güvenlik hizmetlerinde bulunuyorlar ve *toksotai* (τοξόται [okçular]) olarak biliniyorlardı (Friedell 1999: 202). Ayrıca Malay, Akharnanalılardan yaptığı alıntıda bu kavme şöyle değinmektedir:

“Okçular (toksotai) şehirde güvenlik görevi yapan kölelerdir ve sayıları 1000 kadardır. Önceleri bunlar şehir meydanlarında kurulan çadırlarda yaşıyorlardı. Ama sonradan Ares Tepesi'ne taşındılar. Bunlara Skythialılar veya Peusis ekibi de denmektedir” (Malay 2010: 126).

MÖ 8. yüzyılda Hellas'ta etkin olan bir diğer güç ise Sparta'dır. Atina'nın aksine Sparta siyaset ve askerlik dışında kalan eylemleri gereksiz bulan bir devlet düşüncesine sahiptir. Genel olarak sosyal halkını göz önünde bulunduracak olursak Sparta halkı, çocukluklarından itibaren zor şartlara tabi tutulan, ağır işlerde çalıştırılan bireylerden oluşmaktaydı. Peloponnesos'un (Mora Yarımadası) güney cephesinde yaşayan bu halk, çevrelerindeki tehditleri politikadan

3- Grekçe avuç dolusu anlamına gelen Draks kelimesinden gelir. 1 Drahmi=6 obol. 6 obol avuç dolusu olduğundan bu isim verilmiştir. Drahmi, 6 obol değerindeki gümüş sikkeye ve birimine verilen isimdir.

ziyade doğrudan savaşla püskürtme yolluna başvurmuştur. Bunun bir örneği de Sparta-Messenia çekişmesidir. Bu çekişme Sparta'daki kölelik olgusuyla doğrudan bir bağlantı kurmaktadır. Çünkü MÖ 7. yüzyıl ortalarında yaşanan bu çekişme Sparta'nın büyük bir Hellen devleti olmasına ortam hazırlamıştır. Sparta, bu ortamın oluşmasını savaş esirlerini kendilerine bağlı köleler olarak kullanmalarına borçludur. Savaş esirliğinin yanında, Messenialıların borçlarını ödeyemedikleri için köle konumuna düştükleri de Spartalı Kral Pausanias tarafından şöyle aktarılmaktadır:

“Spartalılar, Messenialılardan şu koşullara uyulmasını istediler: a) Sparta'ya karşı ayaklanmak ve yapısal değişiklik yapılmayacağına ilişkin yemin etmek, b) Vergi olarak ürünün yarısını Sparta'ya vermek, c) Sparta kral ve yöneticilerin cenaze törenlerine -siyahlar giymiş kadınlarla birlikte- katılmak. Bu koşullar yerine getirilmediği takdirde bir ceza öngörülmekteydi. Tyrtaios, bu ağır koşulları şu dizelerle dile getirir: Ölüm gelip çattığı zaman efendilerine, erkek- kadın yas tuttular onlar için” (Malay 2010: 33).

Sparta'da köle çoğunluğunu aslında *heilotlar* oluşturmaktaydı. *Heilotlar* devlete bağlı kölelerdir (Cavendish 2011: 53). Bu köle sınıfı, deri elbiseler giyen ve yine köpek derisinden yapılmış şapkalar takmak zorunda olan daha çok tarımda kullanılan kölelerdir. Sayıları Spartalı yurttaşlardan daha fazla olduğu için aynı zamanda korkulan bir köle sınıfı da olmuştur. Bu sebeptendir ki güneşin batışıyla beraber o dönemde sokağa çıkan bir *heilot* mutlak suretle cezalandırılırdı. Sayılarını kontrolde tutma amacıyla maalesef bu köleler devletin kendi kontrolünde gerçekleşen köle avlarına da kurban gitmişlerdir (Cavendish 2011: 53-54).

Arkaik Dönem'de Sparta'daki kölelik kurumunun incelemesine baktığımızda da karşımıza Atina köleliğinden çok daha radikal geçen bir süreç görülür. Köleler, sosyal alanda aşağılanan, ekonomide fazlasıyla sömürülen, askerlikte insanlık dışı eğitimlere maruz bırakılan, kişisel manada insani yönleri unutturulan ayaklı makineler olmuşlardır. Devletin kendi eli ile idamını sağladığı bu makineler, dolayısıyla öfke arzuları ile devlete karşı isyanlarda bulunmuşlardır. Ancak Sparta'nın gelişmesindeki bir diğer neden de kölelere karşı girişilen bu ağır çalışma faaliyetlerinde gizlidir.

Hellas Yarımadası'nda Hellenistik Dönem Köleliği

Hellenistik Dönem, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu yıkıp Indus Nehri'ne kadar büyük bir Asya coğrafyasını fethetmesiyle (MÖ 334-323)

başlayan ve sonradan Augustus adını kullanan Octavianus'un Mısır Krallığı'nı ortadan kaldırıp ilhak ederek Roma Eyaleti yaptığı Actium Deniz Savaşı'na (MÖ 31) kadar olan yaklaşık 300 yıllık dönemdir (Kaya 2019: 18). Hellenistik Dönem, Klasik Dönem'i izlemiştir ve Hellenistik Dönem'in ardından bölge Roma Cumhuriyeti ve sonra Roma İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Mehmet Ali Kaya'nın da yazdığı üzere, Dönem'in ilk 43 yılına Diadokhlar (Diadokhoi [Διάδοχοι,]) Dönemi denilmektedir. Bu dönemde (MÖ 323-280) İskender İmparatorluğu'nun yönetimi "halefler" (diadokhlar) denen İskender'in generalleri tarafından paylaşıldı. Böylece İskender İmparatorluğu'nun sınırları içinde birçok krallık kuruldu. Attalosların hüküm sürdüğü Pergamon Krallığı'nın MÖ 133 yılında yaşamını yitiren son kral III. Attalos'un vasiyetiyle Roma Eyaleti'ne (Provincia Asia) dönüştürülmesiyle Hellenistik Dönem'in takriben 190 yıllık zaman dilimini tanımlayan ve Erken Hellenistik Dönem denen ilk evresi sona erdi. Sonra Hellenistik Dönem'in MÖ 30 yılına kadar devam eden ikinci evresi başlar. Takriben bir asırlık zaman dilimini ilgilendiren ikinci evreye Geç Hellenistik Dönem denilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hellenistik Dönem'in sonunu belirleyen olay ise Büyük İskender'in haleflerinden biri olan Ptolemaios Lagu'nun kurduğu Mısır'daki Ptolemaioslar monarşisine MÖ 31/0 yılında son verilmesiydi. Bu tarihten sonra da artık yeni bir tarihsel döneme girilir ki önceki ve sonraki tarihsel çağı ve dönem adları gibi günümüz bilginlerince icat edilen bu yeni döneme Roma Dönemi (MÖ 31/0-MS 284) denilmektedir (Kaya 2019: 18).

Makedon egemenliğinin Hellas coğrafyasına hâkim olma süreci ortak bir amaç doğrultusunda yakınlaşmalardan ortaya çıkmıştır. II. Philippos (Μακεδών ὁ Φίλιππος B) Orta Hellas halkının sempatisini kazandıktan sonra ortak düşmanları olan Perslere karşı Korinthos Birliği'ne *hegemon (ἡγεμῶν)*⁴ olarak seçildi. Hellen ve Makedon birliklerinin Perslere karşı güçlerini topladığı sırada II. Philippos, MÖ 336'da Aigai'da suikasta uğradı (Tekin 2014: 124). II. Philippos'un suikasta uğramasının ardından yerine halefi Büyük İskender (III. Aleksandros [Ἀλέξανδρος Γ' ὁ Μακεδών]) geçti (Bosworth 2005). Büyük İskender, hegemonyasını kabul etmeyen Atina ve Thebai'yı ele geçirdikten sonra intikam duygusuyla Doğu Seferleri'ne yöneldi. Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratma çabasının başlamasıyla Güneybatı Asya'da Makedon Krallığı'na bağlı yeni krallıklar kurulmaya başlanmıştır. Bu yeni krallıklar da

4- Önder

klasik Hellen kültürünün rüzgârını da bölgeye taşımışlardır. Bu genişleme açısından düşünecek olursak, Lydia ve Ionia gibi kendi istekleri ile yönetimlerini Makedon egemenliğine bırakan devletlerin özgürlükleri tanınmışken (Kaya 2019: 35-37), kendi istekleri ile Makedon egemenliğine geçmeyen Anadolu'daki ve Mezopotamya'daki birçok şehrin halkına ne olmuştur?

Savaş esirlerinin Hellen Yarımadası'ndaki köle ihtiyacını karşıladığını bildiğimize göre İskender'in savaş esirlerini denizaşırı Hellas topraklarına taşımasından daha doğal bir sonuç görünmemektedir. Nitekim Issos Savaşı (MÖ 333) (Kaya 2019: 53-54) sonrasında Dareios'un annesinin, karısının ve üç çocuğunun esir alınıp köleleştirilmeleri de bizlere bir örnek teşkil etmektedir (Doğaner 2007: 48). Gaugamela Savaşı sonucu ise hem Pers İmparatorluğu'nun 40-50 bin *talanton* (yaklaşık 1.000 ton altın) değerindeki servetini hem de birçok savaş esirlerinin Hellen Yarımadası'na aktarımını sağlamıştır (Tekin 2014: 137). Büyük İskender'in MÖ 13 Haziran 323'te (33 yaşında) Babylonia'da ölümünden sonra ardında bir varis bırakmaması imparatorluğun başına kimin geçeceği sorununu ortaya çıkardı. Bu yönetim boşluğunu ise İskender'in generalleri (Diadokhoslar [Διάδοχοι]) kapatmaya çalışmıştır. Bu hususta da yaklaşık MÖ 3. yüzyıl başlarında Hellenistik dünya içinde üç önemli merkezi krallık kurulmuştur, Makedonya'da Antigonos'lar, Mısır'da Ptolemaios'lar, Kuzey Suriye'de ve Anadolu'nun önemli bir kısmında Seleukoslar. Bu dönemde ticaretin gelişmesi ve para ekonomisinin iyice yerleşmesiyle birlikte kentlerdeki toplumsal yapı değişmiş artık yalnızca zengin olan vatandaşlar yasal haklarını korur hale gelmiştir. Doğal olarak kent hizmetinde söz sahibi olan bu zengin vatandaşlar da kent tarafından onurlandırılarak toplumda özel bir yere sahip olmuşlardır (Üreten 2003: 175-186). Bir toplumda eğer bir sınıf yükseltiliyorsa illaki yükseltilen sınıf diğer sınıfları ezecektir. Bu genellemeden yola çıkarak Hellen toplumunun en ezilmiş sınıfının kölelik kurumu olması çıkarımını yapmamız gayet makuldür.

Bu dönemin yapısına baktığımızda hem Hellen Yarımadası köle göçü almıştır hem de İskender'in Doğu Seferleri ile kölesini bile yanında götürerek Hellen vatandaşları vasıtasıyla Hellen Yarımadası köle göçü vermiştir. Bu dönemi Klasik Dönem'e göre karşılaştıracak olursak köleler için şartların daha hafif olmasını umarken karşımıza daha kötü bir tablo çıkmaktadır. Savaşlar kölelik kurumuna o kadar çok katkı yapmıştır ki bir hanede birden fazla köle kullanımını artmıştır. Kölelerin hakları Klasik Dönem'de çıkan kanunlarla korunma

altındayken takibi zorlaşan ve yaygınlığı artan köle edinme durumu sebebiyle kölelerin hakları gözetilmemiştir.

SONUÇ

Birçok medeniyetin gelişiminde kölelik kurumunun yerini kafamızda oturtabilmekteyiz. Bu incelemede ise demokrasinin ataları olarak kabul edilebileceğimiz Hellenlerin, bu düşünce seviyesine çıkmalarına yarayan merdivendeki bir “basamağı” ele aldık. Hellas’ta ilk başlarda tapınak hizmetlerinde kullanılan ılımlı bahsedilen kölelikten zamanla soyluların tekeline nasıl düştüklerinin evrimini görebildik. Hellas’ta özellikle Kolonizasyon Çağı ile tavan yapan sosyal hiyerarşinin, köle kaynaklarına duydukları açlıktan bu dönemde artan kölelik daha fazla gözümüze çarptı. Kolonizasyon Çağı ile meşrulaşması tamamlanan kölelik artık devlet tarafından da desteklenen bir kurum haline dönüştü. Çünkü Hellenlerin refahı için atılacak her adımda iş gücü gerekmekteydi ve devletler bu iş gücünü kendi halkından sağlamaya niyetli değildi. Siyaset olarak da dönemde parlayan Hellas şehir devletlerinin konumlarını korumalarındaki bir sır da köleliğin devlet tarafından savunulmasıdır. Angarya işler ile uğraşmak kölelerin göreviyken yurttaşlar siyasete katılabildiler, ticaretlerini yapabildiler ve sanatlarını icra edebildiler. Her alanda verdiği rahatlıkla kölelikten en fazla yararlanan Atina ve Sparta örneklerinin incelemesi ile dönem köleliği daha da netlik kazandı. Hellenistik Dönem ise bizlere, kölelik bolluğunun zirve yapmasıyla köleliğin kontrolsüz sömürüldüğü gerçeğini sundu. ESKİ BATI’DA (HELLAS) KÖLELİK başlıklı çalışma, antik dönem Hellas bölgesinde toplumsal yaşamı inceleyerek kölelik konusunu ele almıştır. Genel hatlarıyla Antik Hellas ve Hellen köleliği bağlamında nasıl ortaya çıktığını, nasıl meşrulaştığını, ilerleyen safhalarda nasıl gözetilip, yer yer de insanlık dışı eylemlere maruz bırakıldığını ortaya koyarak antik dönemde bölgede var olan sosyal yapıya ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

ARISTOTALES (1993), *Politika* (çev. M. Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi, 4.bs..

HOMEROS (1996), *Odysseia* (çev. A. Erhat- A. Kadir), İstanbul: Can Yayınları, 8.bs.

XENOPHON (2018), *Anabasis* (çev. Ari Çokona), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. bs.

Araştırma Eserleri

ALEXIOU, Stylianos (1991), *Minos Uygarlığı*, (çev. Elif Tül Tulunay) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

BIESTRY, Stephen (2009), *Antik Dünya – Mısır, Roma, Yunan*, (çev. İsmail Hakkı Yılmaz), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

BOSWORTH, A. B. (2005), *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*, (çev. Hamit Çalışkan), Ankara: Dost Kitabevi.

CAVENDISH, Marshall (2011), *Ancient Greek: An Illustrated Greek, Library Of Congress Cataloging In*, Newyork: Marshall Cavendish Press.

DEMİRALP, Didem (2013), *Antik Çağ Düşünürlerinin Homeros Algısı: Sokrates Öncesi Dönemden Yeni Platonculuk'a Homeros Şiirine Bakış*, İstanbul: Hitabevi Yayınları.

DOĞANER, Suna (2007), “Büyük İskender: Coğrafyacı Bir Savaşçı Kral (Alexander the Great: Warrior King as a Geographer)”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 48, 19-58.

FISHER, Nick R. E. (1993), *Slavery in Ancient Greece*, England: Classical World Series.

FRIEDEL, Egon (1999), *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi* (çev. Necati Aça), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

GARLAN, Yvon (1988), *Slavery in Ancient Greece* (çev. Janet Lloyd), U.S.A.: Cornell University Press.

Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi (1987), *Görsel Yayınları*, Cilt IX, 5231-5233.

HARARI, Yuval Noah (2015), *Hayvanlardan Tanrılara; Sapiens; İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, (çev. Ertuğrul Genç) İstanbul: Kolektif Kitapevi.

KAYA, Mehmet Ali (2019), *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III: Hellenistik Dönem*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.

KÖROĞUL, Kemalettin (2016), *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MALAY, Hasan (2010), *Çağlar Boyu Kölelik*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

MANSEL, Arif Müfid (1988), *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MEMİŞ, Ekrem (1995), “Akha Medeniyetinin Doğuşu, Gelişimi ve Çöküşü”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 3(10), 41-54.

MEMİŞ, Ekrem (2007), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya: Çizgi Kitapevi.

MEMİŞ, Ekrem - BÜLBÜL Cemil (2014), *Eskiçağda Göçler*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

SEVİN, Veli (2003), *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul: Der Yayınları.

TEKİN, Oğuz (2008), *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.

TEKİN, Oğuz (2014), *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.

TOVAR, Antonio (06.04.2020), “Indo- European Etymology of Doero Minos”, 06.04.2020, https://gredos.usal.es/bitstream/handle/10366/73357/Indo-European_Etymology_of_do-e_ro.pdf;jsessionid=A650B6A0A502EFA58CBA4B8C6EA42C8A?sequence=1

UMUR, Ziya (1999), *Roma Hukuku Ders Notları*, İstanbul.

ÜRETEN, Hüseyin (2003), “Hellenistik Dönem’de Pergamon’da Görev Yapmış Olan Gymnasiarkhos’ların Onurlandırılmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42:2, 175-186.

Ekin Ulaş ÇELİK - Hüseyin ÜRETEN
ESKİ BATI'DA (HELLAS) KÖLELİK

Abdulazim ŞİMŞEK

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR HAREKETLERİ EKSENİNDE KADIN TARTIŞMALARI

Ayhan AKBULUT

IV. UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİN KURULMASI VE DERSİM İSYANLARINA GİDEN SÜREÇ

Bertuğ SAKIN - Sümeyye BÜYÜKBİNER

TEHDİT DİLİ: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ BAŞKANI DONALD TRUMP'IN TEHDİT
SÖYLEMLERİNİN EDİMBİLİMSEL ANALİZİ

Ferdi AKBAŞ

COĞRAFYA LİSANS MEZUNLARININ KÜLTÜREL MİRAS KAVRAMINA YÖNELİK
ALGILARININ METAFOR ANALİZİ YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hilal Özdemir ÇAKIR

SOSYAL MEDYADA İKNA: SPOR VE FITNESS ALANINDAKİ INSTAGRAM
INFLUENCER'LARININ İKNA EDİCİ KONUŞMA EDİMLERİNİ KULLANIMLARI ÜZERİNE
BİR İNCELEME

Gözde ÖYMEN - Derya ÇOKYAŞAR

MASKOT KULLANIMININ MARKA KİŞİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Filiz BAYOĞLU KINA

TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI ŞİDDETİN TEMELLERİ ÜZERİNE

İsa UĞUR

YEREL HALKIN TURİZMİN ÇEVRESEL ETKİLERİ KONUSUNDAKİ BEKLENTİ VE
ALGILARININ BELİRLENMESİ

Rumeysa Meliha GÜNAY

AHMET BİCAN ERCİLASUN, NEHİR DESTAN OĞUZNAME (OGUZ BİTİĞ), DERGÂH
YAYINLARI, İSTANBUL 2019, 696 s.

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

